

A SZEMIOTIKAI TEXTOLÓGIA ORGANIZÁCIÓTÍPUS FOGALMÁRÓL — ÉRTELMEZÉSI KÍSÉRLET EGY SZONETT PÉLDÁJÁN —

DOMONKOSI ÁGNES

0. A szemiotikai textológia a komplex jeleként felfogott szövegek felépítésével, architektonikájával kapcsolatban, formai és szemantikai egységeikre vonatkozóan organizációtípusokat különböztet meg (vö. PETŐFI – BENKES: 1992. 62-65, PETŐFI – BÁCSI – BENKES – VASS: 1993 29-32, PETŐFI – BÁCSI – BÉKÉSI – BENKES – VASS: 1994. 118-157, PETŐFI: 1996. 20-24, 1997. 68-71).

A szemiotikai textológia elméleti keretének, fogalmainak ismertetése során az organizáció kérdésének tárgyalásával több esetben a komplex jelek összetevőinek bemutatása és a befogadó számára adódó interpretációtípusok megkülönböztetése között találkozhatunk (vö. PETŐFI: 1996., PETŐFI: 1997.), azonban nem tisztázott kérdés sem az, hogy az organizáció, illetve megkülönböztetett típusai a komplex jelek mely összetevőire vonatkoztathatók, sem az, hogy az organizációtípusok elkülönítése és értelmezése része-e, és ha igen, hogyan része magának az interpretációfolyamatnak.

Az organizáció fogalma – minden, ebben az elméleti keretben megkülönböztetett típus esetében – a szövegek elemei közötti szervezettségre utal. Mivel a szemiotikai textológia a szövegeket „nem egyszer s mindenkorra statikusan adott objektumokként, hanem fizikai megjelenési formájuk (fizikai manifesztációjuk) és e megjelenési forma (manifesztáció) mindenkori befogadói (interpretátorai) interakciójának eredményeként kezeli” (PETŐFI: 1997. 61), véleményem szerint a szövegek elemei közötti szervezettség meglete és milyensége is csak ebben az interakcióban válik értelmezhetővé.

Ha a szöveg elemeinek szervezettségét a manifesztáció és a befogadó közötti interakcióban értelmezzük, akkor az elemek közötti bármilyen viszonyok felismerését mindenképpen interpretatív lépésnek, az interpretációfolyamat részének kell tekintenünk; feltételezhetjük ugyan, hogy a szövegnek létezik tőlünk független, belső, inherens organizációja, azonban ez nem azonos az organizáció általunk létrehozott reprezentációival.

Dolgozatomban az organizációtípus fogalmának értelmezésére teszek kísérletet a szemiotikai textológia meghatározásaiból kiindulva, az általa e fogalomhoz sorolt jelenségeket és vizsgálatuk lehetőségeit egy szövegen mutatva be.

1. Egy komplex jel organizációjáról beszélve, bármilyen szintű elemei közötti viszonyok teljességére, szervezettségének egészére gondolok (természetesen ez a teljesség és szervezettség is függ a befogadótól), ha ezek után organizációtípusokat különböztetek meg, akkor ez az elnevezés számomra azt sugallja (vö. ‘Közös alapvonalakkal jellemezhető csoport, fajta’, *ÉKSz.*), hogy a teljes szervezettség, az elemek elrendeződése különböző módokon valósulhat meg, s így különböző szövegekben különböző típusai jöhetnek létre.

A szemiotikai textológia elméleti keretében azonban mást fed az organizációtípus fogalma: a különböző organizációtípusok – akár egy adott szövegen értelmezve – a szövegek elemeinek szervezettségét eltérő aspektusból teszik láthatóvá. A szemiotikai textológia különböző organizációtípusokról szólva, egyrészt különböző dolgokat tekint egy-

ségnek, vagyis más-más jellegű elemek viszonyai jelenítődnek meg, másrészt más-más jellegű kapcsolatra kérdez rá. Vagyis értelmezésem szerint a szöveg bármely típusú elemei között feltételezhető bármilyen jellegű szervezettség teljességéből minden „organizációtípus” mást tesz láthatóvá, vagyis az organizációtípusok fogalmával jelölt jelenség tulajdonképpen az organizáció teljességének más-más szempontokat előtérbe helyező modelljeit, az organizáció különböző elemeit figyelembe vevő és azok viszonyait különböző módon megjelenítő reprezentációit jelenti. Ezért célszerűbbnek tartanám az organizációmodell, esetleg organizációreprezentáció elnevezést. Véleményem szerint típusokról esetleg abban a tekintetben beszélhetünk, hogy az egyes modellek különböző elemeket emelnek ki a szöveg organizációjában (szervezettségében) szerepet játszó elemek közül, ezáltal a szöveg szerveződésének különböző típusait jelenítik meg.

Minden organizációmodell más-más kérdést tesz fel, a komplex jel különböző elemei közötti különböző viszonyokról vesz lenyomatot, tehát a modellek több tekintetben is különböznek, ezért megítélésem szerint a szemiotikai textológia által felállított rendszerek: az organizációtípus-párokba sorolt jelenségek köre heterogén.

Ezeket a különböző modelleket mi hozzuk létre (minden esetben az interpretátor), a feltételezett inherens organizációt szándékozva megközelíteni; természetesen maga a szerző is, ugyancsak interpretatív módon, az alkotás során szükségszerűen rendel bizonyos organizációmodelleket szövegéhez.

Az egyes szövegek organizációjáról az olvasás, a megértés folyamatában mindenképpen kialakulnak képzetek, melyek éppen a modellalkotás lépéseinek szabályozása, követhetővé, megismételhetővé tétele által válhatnak csak megoszthatóvá.

A szemiotikai textológia az organizációtípusokat párokban értelmezi, négy organizációtípus-párt (*manifesztált vs kiegészített; referenciális vs predikatív; konfigurációs vs relációs; kompozicionális vs texturális*) különböztet meg. A párok között megadott vs (= versus) viszony azt sugallja, hogy tagjaik között analóg viszony, mégpedig valamilyen ellentét van. Ez a viszony azonban – ahogy a kiválasztott szöveget vizsgálva látszani fog – minden esetben eltérő, a párok mindig az adott kérdésfeltevésnek, a modellképzés adott szempontjainak megfelelően sajátos módon egészítik ki egymást.

1.1. Az organizációval kapcsolatban megkülönböztetett jelenségek szemléltetésére példaszövegként Schein Gábor *ha rajzolnék...* című szonettjét választottam.

Az organizáció különböző modelljeinek, reprezentációinak létrehozása során – a létrehozás folyamatának bemutatásán túl – arra törekszem, hogy rávilágítsak a párok tagjai közötti viszony jellegére, ezáltal legalább részben felfedve a rendszer heterogenitásának okait, végül a modellalkotás tanulságainak fényében esetleges terminológiai módosításokat javasoljak.

2.1. A *manifesztált* és *kiegészített* organizáció különbsége így jelenik meg a fogalom ismertetésekor: „egy jelkomplexus vehikulumában ténylegesen adott elemeknek a szervezettsége vs az adott elemekre épülő különféle következtetések alapján létrehozott, kiegészített jelkomplexus elemeinek a szervezettsége” (PETŐFI: 1996. 19).

Eszerint a vers verbálisan mindenki számára azonos módon adott vehikuluma a manifesztált organizáció:

Schein Gábor:

ha rajzolnék...

*ha rajzolnék neked egy házat csak azért
tenném hogy kiradirozzam. a helyén
ellakhatnál amíg összetartják a falakat
a rostok. én pedig őriznélek és*

*éjjelenként mint a szerelmes indiánok
kunyhód előtt furulyáznék egy dalt
amit csak ketten ismerünk. a papírt
amin csak én tudnám hol laksz*

*persze betenném egy könyvbe hogy ne
kelljen félned a zord szemöldökű szelektől
s hogy napközben más ilyen rajzok közt*

*lehe. aztán egy este ha beengednél
hozzád se érnék csak néznék és teliszórnám
mondatokkal az oldalt hogy takaród írás legyen.*

Ez maga a vizsgált szöveg vehikuluma. Véleményem szerint azonban, amennyiben a szöveget interakcióban létező jelenségként értelmezzük, önellentmondás az, ha feltételezzük, hogy az organizáció bármilyen reprezentációjában lehetséges csupán azokat az elemeket figyelembe venni, amelyek a vehikulumban ténylegesen adva vannak. A szöveg csak azáltal szöveg, hogy olvassuk, a vehikulum elemei között semmilyen szervezettséget nem ismerhetünk fel a jelentésadás folyamata nélkül, ezért én nem tartom elképzelhetőnek, hogy organizációról beszélve a többi jelösszetevőt figyelmen kívül hagyjuk. Csupán a vehikulum elemeit véve számításba esetleg a notáció ismétlődései lennének értelmezhető organizációként.

A „manifesztált organizáció” az én értelmezésemben a vehikulum adottságait jelenti, amely az interpretációfolyamat egészének, így az organizáció modellezésének is az alapját, a szövegértés interakciójának egyik kiindulópontját jelenti, ezért nem tekinteném organizációtípusnak, sem organizációmodellnek, hanem csak egy olyan alapnak, amelyen maga a modellalkotás is elvégezhető.

A vehikulum általában hiányos mondategységeket, elliptikus szerkezeteket, pronominalizált szerkezeteket tartalmaz. A verbálisan adott elemeket a nyelvre és a világra vonatkozó ismereteink és hipotéziseink alapján (implikációk, előfeltevések, elbeszélési sémák, a társas életre vonatkozó forgatókönyvek, vö. PLÉH: 1991. 843) azonban az olvasás, a megértés folyamatában mindig kiegészítjük. A jelentésadás, az összefüggőnek tekintés előfeltételei ezek a mentális folyamatok, amelyek „olvasási kísérletek tanúsága szerint általában automatikus hozzáadások” (PLÉH 1991: 844). A kiegészülés nem csak lineárisan képzelhető el a teljes szöveg megértésének folyamatában, hiszen egy-egy kiegészítésnek a szöveg bármely pontjáról származó információk alapját jelenthetik (vö. DIENES: 1971. 59-61).

Részben ezeket a szöveg értelmezésében alapvető, automatikus kiegészítéseket teheti láthatóvá értelmezésem szerint a kiegészített változat. (Maga PETŐFI sem beszél kiegészített organizációról, hanem csak a kiegészített változat organizációjáról, vö. 1996. 19).

A szövegnek ez a változata csak több jelösszetevő bevonásával hozható létre, hisz egyes kiegészítésekhez elkerülhetetlen például a kontextuális szemantikai felépítés figyelembevétele, sőt véleményem szerint egyes esetekben akár a relátum, illetve a relátum-imagó entitásainak ismerete is szükséges lehet.

A kiegészítéseket a szemiotikai textológia megközelítése szerint úgy kell elvégeznünk, hogy a szöveg egyes szövegmondatai, sőt azon belül egyes mondategységei szintaktikailag és szemantikailag önállóvá, teljessé váljanak. E kiegészítés során egyrészt olyan elemeket toldunk be, amelyekre a manifesztált variációban grammatikai utalóelemek találhatóak, másrészt olyanokat is, amelyekre grammatikai elem nem utal. Bár e kiegészítésnek a szemiotikai textológia értelmezése szerint mondategységeket kell önállóvá tenni, a művelet végrehajtása során a megadott minták mindig mondategységeket emelnek ki. Hogy mit is tekintünk egységnek, megítélésem szerint problémát okozhat az alárendelő összetett mondatok esetében, hiszen ha a főmondatban nincs utalószó (vö. DIENES: 1978. 54-59), felmerülhet a kérdés, hogy a megfelelő utalószóval egészítsük ki, vagy pedig a mellékmondat elemeivel (például a vers első szövegmondatában kérdéses lehet ebből a szempontból a *csak azért tenném* mondategység kiegészítése).

E szöveg kiegészítése során az utalószóval történő kiegészítés módszerét választottam, bár egyes esetekben egy-egy, a mellékmondatból származó elemet is bevontam ebbe a műveletbe.

Ezekkel a kiegészítésekkel szándékoltnan redundáns szöveget hozunk létre: az így kialakuló változat hasznos lehet számunkra a szöveg értelmezésében, hiszen a verbalizálással szükségszerűen lejátszódó mentális folyamatokra mutat rá, illetve teszi azok eredményét az elemzés számára megközelíthetővé azáltal, hogy verbálisan is hozzáférhetővé formál egyes összefüggéstípusokat. A kiegészítésnek ez a módja azonban azzal, hogy mondategységeket tesz önállóvá, „feltördeli” a szöveget (a kiegészítés mentálisan nem történik ilyen részekre tagolással), a szövegegészről a mondatra, a mondategységre tereli a figyelmet. Sőt az sem válik láthatóvá, hogy a kiegészülés lineárisan a szövegvehikulum megelőző vagy későbbi részei alapján történik.

A szöveg információviszonyai és stílusa teljesen elhomályosulnak egy ilyen kiegészítés során, hiszen egy szöveg stílusában igen meghatározó tényező az, hogy mi van jelen verbálisan, s mi az, ami kikövetkeztethető, s annak is jelentősége lehet, hogy a kiegészítéshez szükséges információ a szöveg mely pontjáról származik (vö. DIENES: 1978. 62, 71-73).

A kiegészített változat reprezentáló erejének ilyen hiányosságai éppen modelltáival magyarázhatók: bár egyes jelenségek háttérbe szorulnak, mások viszont éppen így válhatnak láthatóvá.

Ez a változat tehát véleményem szerint tekinthető egyrészt organizációmódelnek, hiszen egy adott módon jeleníti meg a szöveg elemeinek feltételezhető inherens szervezettségét; másrészt tekinthetjük az értelmezés – így az organizáció vizsgálatának is – egy másik, a manifesztálttól megkülönböztetett lehetséges bázisának, amelyben már a jelentésadó, interpretatív olvasás lenyomatai látszanak, vagyis a kétirányúként értelmezett

kommunikációfolyamatnak a befogadó felőli bizonyos lecsapódásai verbálisan is megjelenítődnek.

Organizációmodellként tehát nem, viszont a további értelmezés különböző kiindulási alapjaiként párba állítható ez a két szövegváltozat.

Egyes megközelítésekben célszerűbb lehet elsősorban a manifesztált változat (például a stílus vizsgálata), máskor viszont (például a koreferencia vizsgálata) a kiegészített változat figyelembevétele, bár véleményem szerint mindkét esetben a két változat egymásra vonatkoztatott értelmezése lehet igazán tanulságos. Hiszen a stílust vizsgálva így kerülhetnek felszínre olyan sajátosságok, mint például az entrópia és redundancia mértéke, a koreferenciát vizsgálva pedig így válhatnak láthatóvá például a koreferencialitás lehetséges típusai.

Természetesen, ha ezeket a változatokat kiindulási alapnak tekintjük, akkor más, különböző organizációmodellek akár mindkét változathoz kiindulva létrehozhatóak (vö. PETŐFI: 1996. 22, PETŐFI: 1997. 69).

A példaként választott vers kiegészített változatában a grammatikai utalóelemek alapján történt kiegészítések kerek zárójelben, az egyéb, hipotézisek és következtetések alapján történő beillesztések pedig két csillag között szerepelnek. A csillagok közötti, magyarázó jellegű elemek grammatikai utalóelemeinek explicitté tételétől eltekintettem, mivel véleményem szerint ezek a kiegészítések nem tekinthetők azonos kategóriájúnak a verbálisan adott grammatikai utalóelemeket kifejtetté tevő elemekkel.

Ez a versszöveg e lépéseken kívül sajátos kiegészítésre is szorul: benne a szövegmondatok határait jelöli ugyan pont, azonban semmilyen írásjel nem határolja el azok mondategységeit, ezért a kiegészített változatban a helyesírásnak megfelelően vesszővel jelölöm a tagmondatok határait.

[K00] *ha rajzólnék* (a lírai én) ...

A vers címét tekintem a szöveg első szövegmondatának. Elliptikus volta abból adódik, hogy a feltételes viszonyt kifejező kötőszó nem kapcsol mondategységeket; a folytatás szükségességét jelzi a szöveg fizikai megjelenésében a három pont is. Kérdéses azonban, hogy hogyan tehetjük teljes egészévé ezt a szövegmondatot, s egyáltalán azzá tehetjük-e. Mivel a következő szövegmondat azonos módon kezdődik, s abban a kötőszó valóban konnektor funkciót tölt be, elképzelhető egy olyan kiegészítés, amely a következő szövegmondatra épül, s benne a *rajzólnék* állítmány kötelező tárgyi és fakultatív részeshatározói argumentummal bővül ki, majd még két mondategységgel együtt alkot szövegmondatot. Ezáltal az első és második szövegmondat kiegészített változata teljes mértékben megegyezne.

Az irodalmi címadási szokásokról, a szövegek tipikus címeiről való tudásunk alapján azonban a cím a szöveg egészére utal előre, s ezért a teljes szöveg ismeretében a kiegészítés alapjának nem tekinthetjük pusztán a második szövegmondatot, a három pont által jelzett hiány kiegészítéséhez akár a teljes szöveget figyelembe vehetjük: a cím fizikai megjelenési formájában szereplő pontok a szöveg egészéhez rendelhető feltételezett valóságdarabra is utalhatnak. Másrészt viszont éppen a lírai címadási hagyomány ismeretében azt is tudhatjuk, hogy funkcionálisan és pragmatikailag ez a szövegmondat cím-

ként ezek nélkül a kiegészítések nélkül is teljesnek tekinthető, s ebből a szempontból a három pont a folytathatóság jelzésével önmagában önállóvá teszi ezt a szövegmondatot. Ebben az esetben csak az állítmány személyragjában megjelölt alany helyét tudjuk a kiegészített változatban verbálisan betölteni, bár az állítmány mindenképpen követelne tárgyi argumentumot is. Az alany helyét nyelvre vonatkozó ismereteink alapján csak az egyes szám első személyű személyes névmással egészíthetnénk ki, a verbális környezet egészéből a szövegekre vonatkozó előzetes tudásunk alapján azonban kiderülhet, hogy versről, a szövegvevőhikum figurájából, azaz a versszakokra tagolódás sajátos típusából pedig ugyancsak a világra, azon belül is a lírai műfajokra vonatkozó ismereteink alapján rájöhethetünk, hogy szonetről van szó. Emiatt tudhatjuk, hogy a szöveg ilyen alakú igéi a lírai ént foglalják magukba.

[K01] **ha rajzolnék (a lírai én) neked egy házat, csak azért tenném (a lírai én) (azt = *rajzolnék*), hogy kiradirozzam (a lírai én) (azt = *a házat*).**

A szöveg címet követő szövegmondatának mindhárom állítmányát az előző szövegmondatéval azonos módon egészíthetjük ki a személyragban jelzett alanyukkal. A második és harmadik mondat egység tárgyias ragozású állítmányainak tárgyai az első mondat egység alapján következtethetők ki.

[K02] **a helyén (a házén) ellakhatnál (te) (addig), amíg összetartják a falakat *a házéit* a rostok *a papíréit*.**

Az első mondat egység állítmányát egyes szám második személyű személyes névmással egészíthetjük ki. Az ige valahol argumentumának a *helyén* felel meg, ennek birtokos személyragja az előző szövegmondatban szereplő házra vonatkozik.

Megítélésem szerint a második mondat egység alannyal és tárggyal is kiegészíthető, bár grammatikai utalóelemeket nem találunk. A *falakat* tárgy parciálisan a házra utalhat vissza, a *rostok* alany pedig a világra vonatkozó tudásunk alapján valószínűsíthetően annak a papírnak a rostjaira vonatkozik, amelyre a lírai én a házat rajzolná. Ezek a kiegészítések csak a relátumok közötti viszonyok ismeretében tehetők meg, s ezeket a részegész viszonyokat csak egy tezaursztikus elrendezést is tartalmazó lexikon segítségével tehetnénk explicitté. A *papír* eddig sem manifestált formában, sem a kiegészítésekben nem szerepelt, azonban már a *rajzolnék* állítmánynak feltételezhetünk egy valahová, a *kiradirozzam* állítmánynak pedig egy valahonnan argumentumot, amelyek helyét szintén betölthetnénk a *papír* megfelelő alakjaival.

[K03] **én pedig őriznélek (téged), és éjjelenként, mint a szerelmes indiánok kunyhód (a tiéd) előtt furulyáznék (a lírai én) egy (olyan) dalt, amit csak ketten ismerünk (mi = a lírai én és te *az, akinek rajzolna*).**

Az első mondat egység *őriznélek* állítmányát személyragja alapján egészíthetjük ki a *téged* személyes névmással, a második mondat egységben szükséges kiegészítéseket

szintén a személyragok alapján végezhetjük el, illetve explicitté tehetjük egy utalószóval a második és a harmadik mondategység közötti viszonyt is.

A harmadik mondategység *ismerünk* állítmányához tartozó, a személyragba foglalt *mi* alany a lírai énre és a szöveggörnyezet alapján még egy valakire vonatkozik, feltehetően arra, akinek a lírai én egy házat rajzolna, vagyis a vers címzettjére.

[K04] **a papírt *amire rajzolnék*, amin (a papíron) csak én tudnám (azt), (hogy) hol laksz (te) *mivel kiradíroznám a házat*, persze betenném (a lírai én) egy könyvbe (azért), hogy ne kelljen félned (neked) a zord szemöldökű szelektől, s hogy napközben más ilyen *amilyet rajzolnék neked* rajzok közt lehess (te).**

Az öt mondategységből álló szövegmondaton belül a lineárisan elsőként megnyíló mondategységbe bekeleődik a második és a harmadik; az első *betenném* állítmányának személyragja nyelvi tudásunk alapján magában foglalja alanyát, tárgyi argumentumát a *papírt* szó tölti be. Ez itt jelenik meg a vehikulumban verbálisan először, bár már egy kiegészítéshez a K02 szövegmondatban felhasználtam; véleményem szerint ez azért is volt lehetséges, mivel ha feltételezünk egy olyan szituációt, amelyben csupán az első három szövegmondatot ismernénk, akkor az ehhez a szövegegységhez rendelhető feltételezhető világfragmentumban is megjelenne a papír: vagyis már a *rajzolnék, kiradíroznám, rostok* „implicit koreferenciájában” (ISENBERG) is szerepelt (vö. KOCSÁNY: 1996. 155).

A második mondategység *tudnám* állítmányának tárgyi argumentumát a harmadik mondategység fejt ki, ezért célszerű a kiegészített változatba egy utalószót és egy kötőszót illeszteni.

A harmadik mondategységben szükségesnek érzek a szöveggörnyezet alapján egy magyarázó kiegészítést.

Az utolsó mondategység *ilyen* melléknévi mutató névmása kataforikus, nem referenciális utalóelem, úgynevezett „proadjectivum”: az első szövegmondatra utal vissza, az alapján egészíthetjük ki.

[K05] **aztán egy este, ha beengednél (te engem = a lírai ént) *a háza/kunyhóba*, hozzád se érnék (a lírai én), csak néznélek (a lírai én téged), és teliszórnám (a lírai én) mondatokkal az oldalt *a papírét* (azért), hogy takaród (a tiéd) írás legyen.**

A *beengednél* állítmány alanyát a személyrag alapján adhatjuk meg verbálisan, tárgyi argumentumát pedig a szöveggörnyezetből; a valahová argumentum helyét a szöveg-előzményből kiindulva vagy a *házadba*, vagy a *kunyhódba* koreferensnek tekintett szavak valamelyikével tölthetjük be a kiegészített változatban. Az *érnék*, a *néznélek* és a *teliszórnám* kiegészítése személyragjuk alapján történhet meg.

Az *oldalt* relatív főnévként értelmezem, s ezért kiegészítésre szorulónak ítélem: ezáltal derülhet fény arra, hogy a *papír* kifejezéssel részlegesen koreferens.

A szövegmondat negyedik mondategységét egy célhatározóra utaló szóval egészítettem ki, mivel az ötödik mondategység az ennek megfelelő argumentumot fejt ki. Az

ötödik mondat egység alanya birtokos személyragja alapján birtokos névmással egészíthető ki.

1.2. Egy másik, az organizációra vonatkozó megkülönböztetés a *referenciális és predikatív* organizáció szembeállítására: „egy jelkomplexus azon elemeinek szervezetheze, amelyek feltételezetten egy relátum vagy egy relátum-imágó entitásaira és/vagy ezek fogalmára utalnak vs azoknak az elemeknek a szervezetheze, amelyek az előbbiekkal az adott jelkomplexus vehikulumban különféle feltételezett 'predikációkat' (más terminussal élve 'propozíciókat') hoznak létre” (PETŐFI: 1996. 21).

Megítélésem szerint ezekben az esetekben szintén modellekről, az organizációnak ezekből az itt kiemelt elemekből létrehozott modelljeiről van szó.

A referenciális organizáció modelljének megalkotásakor kiemeljük a vehikulumból az ilyen módon utaló elemeket, amelyek a vizsgált szonettben a következők:

- *i01* = a lírai én
- *i02* = te, a vers címzettje
- *i03* = ház = kunyhó
- *i04* = hely
- *i05* = falak \subset ház
- *i06* = rostok \subset papír
- *i07* = indiánok (\parallel én)
- *i08* = dalt
- *i09* = mi = *i01* + *i02*
- *i10* = papír
- *i11* = könyv
- *i12* = szelek
- *i13* = rajzok
- *i14* = mondatok
- *i15* = oldal \subset papír
- *i16* = takaró \approx *i17* = írás \supset mondatok.

A referáló elemek viszonyaival, szervezethezevel kapcsolatban beszélhetünk koreferencialitásról, koreferenciális szervezethezeéről, vagyis megvizsgálhatjuk azt, hogy a vehikulum mely elemeihez (akár manifesztált, akár kiegészített változatát tekintjük kiindulási alapnak) rendelhető a relátum vagy a relátum-imágó ugyanazon entitása, vagyis az organizációmodell megalkotásához itt ezeknek az összetevőknek a bevonására is szükség van.

A különböző referáló elemek közül a ponttal megjelöltek képezik részét a szöveg koreferencialiahálójának, amelyek után \subset jel található, azok parciálisan koreferensek a jel után megadott elemmel.

A parciális koreferencialia csak a vehikulumhoz rendelhető képzelt vagy valóságos világdarab alá- és fölérendeltségi viszonyainak ismeretében állapítható meg: az itt levő rész-egész viszonyok alapvetően teaurisztikus lexikai kapcsolatok.

A *ház* és a *kunyhó* azonosíthatósága kérdéses lehet (vö. BENCZE: 1996. 118-30), mivel az újraemlítés egy másik főnévvel történik (vö. KOCSÁNY: 1996. 155): lexikális tudásunk alapján ezek egy szinonimasor részei, azonban hangulati értékük, konnotációjuk

miatt vonatkozhatnának a szöveghez rendelt valóságdarab más-más elemére is. Azonosításukhoz a szöveggörnyezet egészéből kaphatunk támpontokat: mivel csak egyetlen, a vers címzettjének birtokaként szereplő építményről esik szó („rajzólnék neked egy házat”, „kunyhód előtt”), más építményre utaló elem pedig nem szerepel, így egymásra vonatkozathatjuk, koreferensnek tekinthetjük ezt a két szót. Abban, hogy koreferensnek tekintem őket, szerepet játszhat az is, hogy a *kunyhó* egy hasonlat által előhívott szemantikai síkon jelenik meg: a lírai én hasonlóvá válik a szerelmes indiánokhoz (én || indiánok), az ezáltal létrejövő jelentéssík, az indiánokhoz kapcsolódó szemantikai mező magyarázhatja az eltérő szóhasználatot.

Az *il6* és *il7* jelekkel megjelölt elemek nem egyszerű koreferenciareláció részei, hanem egy felszólításban mintegy metaforikusan azonosítódnak egymással, ezért tettem köztük úgynevezett közelítőjelet (\approx).

A vehikulum kiegészített változatát elláthatjuk a referáló elemek indexeivel (ebben az esetben a referenciális organizáció modellezésekor a kiegészített változatot tekintem kiindulási alapnak); az egyes indexek ismétlődése a koreferencia jelenségére hívja fel a figyelmet:

[K01] ha rajzólnék (a lírai én[i01]) neked[i02] egy házat[i03], csak azért tenném (a lírai én[i01]) (azt =*rajzólnék*), hogy kiradírozzam (a lírai én[i01]) (azt = *a házat [i03]*).

[K02] a helyén[i04] (a házén[i03]) ellakhatnál (te[i02]) (addig), amíg összetartják a falakat[i05] *a házét[i03]* a rostok[i06] *a papíréi[i10]*.

[K03] én[i01] pedig őriznélek[i01] (téged[i02]), és éjjelenként, mint a szerelmes indiánok[i07] kunyhód[i03] (a tiéd[i02]) előtt furulyáznék (a lírai én[i01]) egy (olyan) dalt[i08], amit[i08] csak ketten[i01][i02] ismerünk (mi[i09] = a lírai én[i01] és te[i02]) *az, akinek rajzolna*).

[K04] a papírt[i10] *amire rajzólnék*, amin (a papíron) csak én[i01] tudnám[i01] (azt), (hogy) hol laksz (te[i02]) *mivel kiradíroznám a házat*, persze betenném (a lírai én[i01]) egy könyvbe[i11] (azért), hogy ne kelljen félned (neked[i02]) a zord szemöldökű szelektől[i12], s hogy napközben más ilyen *amilyet rajzólnék* rajzok[i13] közt lehess (te[i02]).

[K05] aztán egy este ha beengednél (te[i02] engem = a lírai ént[i01]) *a házba/kunyhóba[i03]*, hozzád[i02] se érnék (a lírai én[i01]), csak néznélek (a lírai én[i01] téged[i02]) és teliszórnám (a lírai én[i01]) mondatokkal[i14] az oldalt[i15] *a papírért[i10]* (azért), hogy takaród[i16] (a tiéd[i02]) írás[i17] legyen.

Ezeket a koreferenciaviszonyokat szemléletesen jeleníti meg az 1. táblázat (amelyben, hogy a koreferencialitás típusai is láthatóvá váljanak, a manifesztált változat elemei mellett csak zárójelben adom meg a kiegészített változat elemeit):

	K00	K01	K02	K03	K04	K05
i01	rajzolniék (én)	rajzolniék (én), tenném (én), kiradirozzam (én)		őriznélek (én), furulyáznék (én) ismerünk (mi = én+te)	én, tudnám (én), betenném (én)	beengednél (engem), érnék (én), néznék (én), teliszórnám (én)
i02		neked	ellakhatnál (te)	őriznélek (téged) kunyhód (tiéd) ismerünk (mi = én+te)	laksz (te), ne kelljen félned (neked), lehess (te)	beengednél (te), takaród (tiéd)
i03		házat kiradiroz- zam (azt)	helyén (a házén), falakat (*a házéit*)	kunyhód		beengednél (a házba/ kunyhóba)
i09				dalt, amit		
i10			rostok (*a papíréi*)		papírt, amin	oldalt (*a papíréit*)
i14					mondatokkal	írás

1. táblázat

Azok az elemek, amelyek propozíciókat alkotnak az adott vehikulum referáló elemeivel, a referálókhoz hasonló módon denotálnak: e két organizációmodell azért állítható párba, mert hasonló módon utaló, de eltérő jellegű elemeket vizsgálnak.

Azonban számításba kell vennünk e pár felállításkor azt a tényt is, hogy a predikatív elemeknek is van/lehet referenciájuk (például a szöveg egyetlen névszói-igei állítmányának névszói részét automatikusan referáló elemként értelmeztem: *írás legyen*), de a névszói, illetve a névszói-igei állítmány kettősségén túl az igéknek is van/lehet referenciájuk, például KALLMEYER és később VATER kutatásai a hagyományos (nominális) referencia mellett bevezették a „történésreferencia” (Ereignisreferenz) fogalmát is (vö. KOCSÁNY: 1996. 158).

A vizsgált szöveg organizációjának predikatív modelljébe a következő kifejezések tartoznak:

<i>rajzolniék</i>	<i>ellakhatnál</i>	<i>összetartják</i>	
<i>tenném</i>	<i>ismerünk</i>	<i>laksz</i>	<i>írás legyen</i>
<i>kiradirozzam</i>	<i>ne kelljen félned</i>		
<i>őriznélek</i>	<i>lehess</i>		

furulyáznék beengednél
tudnám
betenném
énnék
néznélek
teliszórnám

Az elemek csoportosítása azt mutatja, hogy a szövegben a legtöbb propozíció a lírai éntre vonatkozik, ezek egy kivételével feltételes módú igealakok. Igen sok predikatív elem vonatkozik a szöveg egyes szám második személyű megszólítottjára is, egy pedig e két referáló elem együttesére.

A referáló elemekhez hasonlóan a predikatív elemek is utalhatnak a relátumnak vagy a relátum-imágónak ugyanarra az elemére; például a vizsgált versben a *rajzólnék* és a *tenném* egymással kopredikatív viszonyban van, a *tesz* mint általánosabb jelentésű ige „proverbumként” utal vissza az előző igére (vö. KOCSÁNY: 1996. 158). Kapcsolat áll fenn az *ellakhatnál* és a *laksz* kifejezések között is, azonban az eltérő igemód miatt nem tekinthetjük őket kopredikatívnak.

Mindkét organizációmodell a szöveghez rendelhető valóságdarab egyes összetevőire utaló elemekre kérdez rá, ezek az elemek tekinthetők tehát esetükben annak az alapegységnek, amelyek szervezettségét vizsgáljuk.

A két modell kiegészíti egymást, azonban nem képezi le az ilyen jellegű jelenségek összességét: kimaradnak a nem nominális, illetve nem predikatív utalások (például „proadverbiumok”, „proadjectivumok” — a vizsgált szövegben például az *ilyen*), másrészt az igeidők referenciája (vö. TOLCSVAI: 1998. 225), vagy az adott vers szövegében az igemódok által megteremtett viszonyrendszer szervezettsége.

Másrészt mivel külön beszélünk koreferenciális és külön kopredikatív elemekről, nem válnak láthatóvá az olyan típusú kapcsolatok, mint például, amikor az *ilyen rajzok* szerkezet névszói elemei a rajzolásra vonatkozó predikatív elemre utalnak vissza.

2.3. Egy másik párt alkot a szemiotikai szövegten rendszerezése szerint a konfigurációs organizáció és a relációs organizáció: „egy jelkomplexus elemeinek az adott vehikulumban ténylegesen adottként feltételezett szervezettsége (más szóval a ’felszíni szerkezet’) vs annak a teoretikus konstruktumnak a szervezettsége (más szóval az a ’mély szerkezet’), amelyből az előbbi szervezettség feltételezeten levezethető” (PETŐFI: 1996. 20).

Megszorításokkal ugyan, de e jelenségek kiemelését is értelmezhetjük modellként: úgy gondolom, hogy együttesen alkotnak egy olyan modellt, amely az elemek sorrendjére, illetve helyük meghatározottságára kérdez rá. Egy adott szöveg összetevői között funkcionálisan eltérő összefüggések állhatnak fenn: ha a szöveg ilyen típusú modelljét hozzuk létre, akkor arra a kérdésre keressük a választ, hogy mi az, ami változatlan marad az elemek összes lehetséges elrendezésének, sorrendjének figyelembevételével.

A „konfigurációs organizáció” önmagában csupán az elemeknek a vehikulumban adott sorrendjét jelenti, összes lehetséges sorrendjüket (magát a „relációs organizációt”) figyelembe véve, a többi jelösszetevőt bevonva arra is tekintettel kell lennünk, hogy hogyan változik, változhat az egyes sorrendekhez rendelhető formai és szemantikai felépítés, illetve világmentum.

A sorrendiség ilyen vizsgálatakor különböző szinteket vehetünk figyelembe: egyrészt a mondategységeken belül az együtt mozgó, egy mondatrész szerepét betöltő elemek sorrendjét, másrészt a mondategészen belül a mondategységek sorrendjét (az egymásba ékelődés lehetőségével is számolva), majd pedig a mondategészek sorrendjét is (vö. BÉKÉSI: 1983. 15). Tehát az organizáció ilyen szempontú modellezésében a mondatrészek, a mondategységek és a mondategészek is képezhetik azt az alapegységet, amelyek viszonyára, szervezetségére rákérdezzünk.

Ha a vizsgált vesszővegelemeinek lehetséges lineáris elrendezéseit kíséreljük meg létrehozni, kérdésessé válhat, hogy mit is tekintünk alapegységnek: hiszen mivel versről van szó, s így nem tekinthetünk el a szöveg fizikai megjelenési formájára vonatkozó kötöttségektől sem, nemcsak a szövegmondat-határokat s a mondategységek határait vehetjük figyelembe, hanem a sorok határait is.

Mivel a szövegmondatok és a vesszősorok határai a vers zárásától eltekintve sehol nem esnek egybe, vagyis a szöveg enjambement-ok sorozata, a vers műfajából adódóan azonban kötött a sorok szótagszáma, célszerű lehet az elrendezések létrehozásának alapegységeként elsősorban a vesszősorokat venni figyelembe (PETŐFI is ezt a módszert követi, vö. 1997. 45-8).

A lehetséges lineáris elrendezések létrehozásakor probléma adódhat abból is, hogy a szöveg manifesztált változatában a tagmondatok határai jelöletlenek, ha azonban nem vesszük figyelembe azokat a tagmondathatárokat, amelyek a vehikulumban adott sorrend alapján megállapíthatóak, akkor egyes igék argumentumai a lineáris elrendezés értelem-befolyásoló hatásának következményeként más igék argumentumának szerepébe kerülhetnek, ezért bár nem a kiegészített változathoz indulok ki, számításba veszem az adott elrendezésben észlelhető mondategység-határokat, de megengedem (ahogy az a vehikulumban is van) a mondategységek egymásba ékelődését.

Ha csak a szövegmondatokat tekinteném egységnek, lehetséges volna a mondategységek és a mondategészek sorrendjének vizsgálata is (például 1. ha rajzolnék neked egy házat, csak azért tenném, hogy kiradirozzam; 2. csak azért tenném, hogy kiradirozzam, ha rajzolnék neked egy házat; 3. csak azért tenném, ha rajzolnék neked egy házat, hogy kiradirozzam stb.), mivel a sorvégek mindig kettétörik a mondatokat, többször pedig a mondategységeket is, csak a sorok lehetséges elrendezéseit veszem figyelembe.

A sort elfogadva alapegységként a következő sorváltozatok hozhatók létre:

ha rajzolnék...

1.

*ha rajzolnék neked egy házat csak azért
ha rajzolnék egy házat neked csak azért
ha neked rajzolnék egy házat csak azért
ha neked egy házat rajzolnék csak azért
ha egy házat rajzolnék neked csak azért
ha egy házat neked rajzolnék csak azért*

A második mondat egység célhatározói utalószava egy hozzá kapcsolódó szerves elemmel együtt kerül az első sor végére, így ezek nem mozdulhatnak el.

Kérdéses, hogy az első mondat egység *ha* kötőszava beékelődhet-e, és ha igen, hová:

- ? egy házat ha rajzolnék neked csak azért
- ? egy házat ha neked rajzolnék csak azért
- ? neked ha rajzolnék egy házat csak azért
- ? neked egy házat ha rajzolnék csak azért

2.

tenném hogy kiradirozzam. a helyén

1

A második sor elemeinek csak ez az egy lehetséges elrendeződése képzelhető el, mivel az elején zárul a második mondat egység, a harmadik mondat egységben az elemek sorrendje kötött, majd a második szövegmondat kezdetével zárul ez a sor. Elképzelhető esetleg egy sajátos közbeékelés:

? hogy kiradirozzam tenném. a helyén

3.

ellakhatnál amíg összetartják a falakat
ellakhatnál amíg a falakat összetartják

2

A második szövegmondat mondat egységeinek sorrendjét megszabja az, hogy az első az előző, a második a következő sorba hajlik át, csupán két elem cseréjére van lehetőség.

4.

a rostok. én pedig őriznélek és

1

Az áthajlások és a *pedig* jelentésmódosító hatása miatt csak ez az egy variáció képzelhető el.

5.

éjjelenként mint a szerelmes indiánok
mint a szerelmes indiánok_(,) éjjelenként

2

A második variáció esetében azért jeleztem a mondat egységek határát, mert e nélkül az *éjjelenként* egy másik mondat egységbe kerül át, mint amiben eredetileg volt.

Ebbe a sorba egy hasonlítás ékelődik, ennek elemeit (*mint a szerelmes indiánok*) nem választhatjuk el egymástól, ha megtesszük, a referenciális jelentés is módosul:

*mint éjjelenként a szerelmes indiánok

6.

kunyhód előtt furulyáznék egy dalt
kunyhód előtt egy dalt furulyáznék
furulyáznék egy dalt kunyhód előtt
furulyáznék kunyhód előtt egy dalt

4

A sor elemei mind egy mondategységbe tartoznak, tehát minden lehetséges elrendezéstüket figyelembe vehetnénk, azonban ha a lineáris elrendezésben a *kunyhód előtt* összetevő az *egy dalt* összetevő után kerül, akkor a szövegmondat referenciális jelentése is módosul, hiszen ebben az esetben a következő tagmondat *amit* kötőszava, nem a *dal*, hanem a *kunyhó* kifejezéssel lesz koreferens, ezért megkérdőjelezhető ezeknek az elrendezéseknek a figyelembevétel:

? egy dalt furulyáznék kunyhód előtt
? egy dalt kunyhód előtt furulyáznék

7.

amit csak ketten ismerünk. a papírt

1

A vonatkozó névmási kötőszó helye meghatározott, nem mozdulhat el a sor végi elem sem, mivel a következő mondatot nyitja, a többi elem eltérő elrendeződése esetén pedig az értelmi jelentés módosul:

? amit ketten ismerünk csak. a papírt

8.

amin csak én tudnám hol laksz
? amin én tudnám csak hol laksz
amin hol laksz csak én tudnám
? amin hol laksz én tudnám csak

4

Két mondategység elemei találhatók ebben a sorban: a vonatkozó névmási kötőszó helye kötött, elképzelhető a második mondategység beékelődése – bár ez a két mondat-egység is beékelődik –, esetleg a *csak* helyének módosulása.

9.

persze betenném egy könyvbe hogy ne
persze egy könyvbe betenném hogy ne
egy könyvbe betenném persze hogy ne
egy könyvbe persze betenném hogy ne
betenném persze egy könyvbe hogy ne
betenném egy könyvbe persze hogy ne

6

A sor zárata a következő mondategység kezdete, így az nem mozdítható el, a többi elemre vonatkoztatva az összes lineáris elrendeződés elképzelhető.

10.

kelljen félned a zord szemöldökű szelektől

kelljen a zord szemöldökű szelektől félned

félned kelljen a zord szemöldökű szelektől

4

a zord szemöldökű szelektől kelljen félned

A sor elemei egyetlen mondategység részei, a *kelljen félned* kifejezés elemeinek sorrendje részben mégiscsak kötött, csak közvetlenül a *ne* tiltószó után kerülhet előre a *félned*.

11.

s hogy napközben más ilyen rajzok közt

1

Bár egy mondategységhez tartoznak az elemek, mindegyikük helye kötött, a következő sor elején álló állítmány és helyhatározói argumentuma közé sem ékelődhet be az időhatározói argumentum.

12.

lehess. aztán egy este ha beengednél

lehess. aztán ha beengednél egy este

lehess. egy este aztán ha beengednél

lehess. egy este ha beengednél aztán

lehess. ha aztán egy este beengednél

lehess. ha aztán beengednél egy este

lehess. ha egy este aztán beengednél

10

lehess. ha egy este beengednél aztán

lehess. ha beengednél aztán egy este

lehess. ha beengednél egy este aztán

Az előző szövegmondat zárásának kötöttségén túl csaknem minden elrendezés megengedhető, a *ha* kötőszó vagy együtt mozdul az állítmánnyal, vagy a mondategység első eleme marad.

13.

hozzád se érnék csak néznélek és teliszórnám

hozzád se érnék néznélek csak és teliszórnám

csak néznélek hozzád se érnék és teliszórnám

3

néznélek csak hozzád se érnék és teliszórnám

Három mondategység elemei találhatóak a sorban: a harmadikba tartozó, a sort lezáró elemek nem mozdíthatóak el, az első és a második egészükben megcserélhetőek,

illetve a másodikon belül elképzelhető az árnyalatnyi jelentésmódosulással járó szórend-csere is.

14.

mondatokkal az oldalt hogy takaród írás legyen.
mondatokkal az oldalt hogy takaród legyen írás.
mondatokkal az oldalt hogy legyen írás takaród.
mondatokkal az oldalt hogy legyen takaród írás.
mondatokkal az oldalt hogy írás legyen takaród.
az oldalt mondatokkal hogy takaród írás legyen.
az oldalt mondatokkal hogy takaród legyen írás.
az oldalt mondatokkal hogy legyen írás takaród.
az oldalt mondatokkal hogy legyen takaród írás.
az oldalt mondatokkal hogy írás legyen takaród.

A sor két mondategységének csaknem minden elrendezése elképzelhető, sőt egy közbeékeléssel esetleg cseréjük is:

hogy takaród írás legyen mondatokkal az oldalt.
hogy takaród legyen írás mondatokkal az oldalt.
hogy legyen írás takaród mondatokkal az oldalt.
hogy legyen takaród írás mondatokkal az oldalt.
hogy írás legyen takaród mondatokkal az oldalt.
hogy takaród írás legyen az oldalt mondatokkal.
hogy takaród legyen írás az oldalt mondatokkal.
hogy legyen írás takaród az oldalt mondatokkal.
hogy legyen takaród írás az oldalt mondatokkal.
hogy írás legyen takaród az oldalt mondatokkal.

20

A sorok variációiból létrehozható összes lehetséges versváltozatok száma ezek szerint: $6 \times 1 \times 2 \times 1 \times 2 \times 4 \times 1 \times 4 \times 6 \times 4 \times 1 \times 10 \times 3 \times 20 = 5529600$.

Kommunikatív jelentés szempontjából feltételezhetően ezek mindegyike különbözik. Ha ezek az elemek másképp vannak beszerkesztve a mondategységekbe (illetve az adott szöveg esetében az áthajlások miatt a sajátos mondategység-töredékekbe, mondategység-töredékekből álló sorokba), az kihat a magasabb szintű elemek (összetett mondatok, mondattömbök stb.) szervezetségére is. Vizsgálható lenne az is, hogy vannak-e a versnek felcserélhető sorai, kompozícióegységei, azonban mivel a szövegmondatok a verssorokon, versszakokon is átnyúlnak, ennek vizsgálatával e vers esetében nem tartom érdemesnek foglalkozni.

A sorok elemeinek lehetséges elrendezéseit tanulmányozva két dolgot is problémásnak ítélek. Egyrészt kérdéses, hogy lehetséges-e a ritmustól eltekinteni e változatok létrehozásakor, mert bár műfaja okán elvárható szabályos jambikusság nem mutatható ki a versben, sőt meghatározott ritmusképlet sem rendelhető hozzá, megformáltságában

szerepet játszhat sajátos ritmikája, lüktetése, akár éppen a szonetrítmustól való sajátos eltérései révén is.

Másrészt kétségeket kelt az is, hogy valóban tekinthetem-e a verssort alapegységnek: hisz ebben a versben éppen maguk az enjambement-ok is jelzik, hogy a sorokra tagolás nincs összhangban sem a szintaktikai, sem a szemantikai megformáltsággal.

Ez a modell azt képezi le, hogy a szöveg szerkezetét, hogyan határozza meg elemeinek sorrendisége; a vers sorai mindenképpen egységeket jelentenek a szöveg szerkesztettségében, de nem grammatikai, szintaktikai értelemben, márpedig a mondatrészek sorrendjének szerepe csak ebben a tekintetben értelmezhető. A verssor sem funkcionális szempontból (ahogy a mondategész), sem konstrukcionális szempontból (ahogy a mondategység) nem tekinthető a szöveg alapegységének, meglátásom szerint ezért a sorok elemeinek itt adott elrendezése (konfigurációja) nem vezethető le pusztán abból a konstruktumból, amelyben a sorok elemeinek lehetséges elrendeződései szerepelnek.

Hogy ne mosódjanak össze egyes értelmezési tartományok, például a poétika és a grammatika rendszere, valószínűnek tartom, hogy az ilyen megközelítés csak akkor lehet problémamentes, ha a mondategységek és a sorok határai egybeesnek.

2.4. A negyedik a szemiotikai textológia által megkülönböztetett pár a *kompozicionális* és a *texturális* organizáció: „egy jelkomplexus elemei között feltételezett hierarchikus relációk szervezettsége vs az ezek között az elemek között (illetőleg tetszőleges nagyságrendű hierarchiáik) között feltételezett hasonlósági vagy azonossági relációk (ismétlődések) szervezettsége” (PETŐFI: 1996. 21).

Ezeket a megközelítéseket az én értelmezésem szerinti modellnek tekintem: az egyik a hierarchikus elemeket, a másik pedig az ismétlődő elemeket emeli ki, és teszi láthatóvá szervezettségüket. Egy-egy adott elem akár mindkét modellnek a része lehet (vö. PETŐFI: 1985. 1317).

Valójában ez a két modell veszi az elemek és a köztük fennálló viszonyok legtöbb típusát figyelembe, ezek a szöveg organizációjának legalaposabb reprezentációi.

Egy szöveg kompozíciójában véleményem szerint az ismétlődő/hasonló és a hierarchikus elemek egyaránt: vagyis mindkét modell által számba vett tényezők részt vesznek. A kompozicionális organizációnak a poétika rendszerében történő értelmezésekor ennek megfelelően tekintheti a szemiotikai textológia rendszerezése is a kompozíció egységének az ütemeket és a verslábakat (vö. PETŐFI – BENKES: 1996. 15), bár ezeket éppen az ismétlődés teremti meg.

Nem tartom ezért szerencsésnek e modellek megnevezését: a csupán hierarchikus felépítésben részt vevő elemekre vonatkozó modellt nem nevezném kompozicionálisnak, másrészt a texturális jelző PETŐFI szerinti metaforikus értelmezését véve alapul, egy szöveg mintázatába az egymásba épülő elemek szintűgy beletartoznak, mint az ismétlődők (vö. PETŐFI: 1984. 858).

E két modell együttesen reprezentálja a szöveg kompozícióját, kettejük együttesét nevezném az organizáció kompozíciót megjelenítő, kompozicionális modelljének; az egyiket esetleg hierarchikusnak nevezném, a másikat pedig valamilyen az ismétlődésre utaló jelzővel nevezném meg (iteratív?, repeticionális?).

Mivel a vizsgált szöveg vers, kompozícióját két eltérő rendszerben modellezhetjük (vö. PETŐFI – BENKES: 1996. 15): lexikai szintaktikai szintjeit a grammatika rendszeré-

ben, poétikai szintaktikai megformáltságát pedig a poétika rendszerében. Ez a kettősség mind a hierarchikus, mind az ismétlődésekre figyelő modellben érvényesül.

A hierarchikus elemeket és viszonyokat kiemelő modellben – akár a grammatika rendszerére, akár a poétika rendszerére vonatkoztatva azt – a szemiotikai textológiának megfelelően több szintet különíthetünk el (vö. PETŐFI: 1997. 69-71), melyeket ez az elméleti keret makroszintnek, mezoszintnek, mikroszintnek és szubmikroszintnek nevez. Ezek az absztrakt szintek bármilyen jelrendszerben megkülönböztethetők.

A választott vers organizációját a grammatika rendszerén belül hierarchikusan modellezve a vers több mondatból álló mondatlanc. Makroegységei az egymástól mondatzáró írásjellel elválasztott összetett mondatok, illetve külön egység az önálló szövegmondatként felfogott cím: vagyis a K jelzéssel ellátott szövegmondatok. Első fokú mezoegységnek tekinthetők a vehikulumban szereplő szóalakok, komplex mezoegységei az ezekből létrejövő szintagmák, tagmondatok. Első fokú mikroegységei az egymástól elkülöníthető tö- és toldalékmorfémák, komplex egységei az ezekből létrejövő, de a szóalakoknál kisebb morfémacsoportok. Szubmikroegységei pedig a fonológiai megkülönböztető jegyek, a szöveget felépítő hangok.

A hierarchikus modellezést a poétika rendszerében elvégezve, elemi makroegységeknek tekinthetjük a közel azonos hosszúságú verssorokat, ezekből létrejövő komplex makroegységeknek a versszakokat, illetve az azokból összeálló versszakcsoportokat. Mezoegységnek tekintem a verslábnyi szövegrészeket, még akkor is, ha a vizsgált szöveg ritmusa nem szabályos, nem felel meg hiánytalanul például a szonettben általában elvárt jambikusság követelményének, de mindenképpen van a poétika rendszerében értelmezhető sajátos ritmusa, mikroegységként foghatók fel ezért az ezeket felépítő szótagcsoportok, szubmikroegységként pedig a hangok.

E szonett esetében sajátos a grammatika és a poétika rendszerében kijelölhető makroegységek egymáshoz való viszonya: öt szövegmondat tagolódik tizennégy sorra, így ezen a szinten nincsenek a két rendszernek közös kompozícióegység-határai; egyes mondatok nemcsak a sorok, hanem a versszakok határán is túlnyúlnak. Éppen ezek a jelenségek okoztak problémát az elemek lineáris elrendezését vizsgáló modellek esetében. E sajátos viszony következményei ellentmondhatnak a szonett felépítésével kapcsolatos elvárásainknak is, hiszen a szonett versszakai általában szintaktikailag lezárt egységet képeznek.

Vizsgálhatnánk a szöveg szemantikai felépítettségét is, de ehhez nem állnak rendszerszerű ismeretek a rendelkezésünkre. Érdekes lehet azonban, hogy a szonett egyes kanonikus műfaji meghatározásaiban a szövegvehikulum figurájának tagoltságában megmutatkozó kompozíciónak, vagyis a verssorok versszakokra és versszakcsoportokra való tagolódásának összhangban, egységben kellett lennie a szemantikai felépítésben megnyilvánuló kompozícióval is. Hiszen „a szonett leglényegesebb törvénye számos teoretikus szerint a két részre való tagolódás. Az oktáva és a tercett e felfogás szerint olyan kapcsolatban lennének, mint az Aufgesang és Abgesang: az előbbi tartalmazza az előkészítést, állítást, tézist és antitézist, feszültséget, utóbbi pedig a megoldást, feleletet szintézist” (KOVÁCS – SZERDAHELYI: 651). A vizsgált szöveg szemantikai és tipográfiai megformáltsága között (a tipográfiát szonetről lévén szó poétikai sajátosságnak tekintve)

azonban megítélésem szerint – hasonlóan a szintaktikai és poétikai megformáltság viszonyához – nem mutatható ki ilyen megfelelés.

Az ismétlődéseket kiemelő modell létrehozása során ugyancsak különválaszthatjuk a grammatika és a poétika rendszerét.

A grammatika rendszerén belül ismétlődésnek tekinthetjük: hogy megközelítőleg azonos hosszúságú, több mondategységből álló mondatok ismétlődnek; az egyes szám első személyű igealakok állandóan visszatérnek; az igék többsége feltételes módban szerepel; állandóak az egyes szám második személyre utaló elemek.

A poétika rendszerén belül elmondhatjuk, hogy közel azonos szótagszámú sorok ismétlődnek (10-14), ráadásul ismétlődő módon újra meg újra elmetszik a mondategyséket; egyszer-egyszer megismétlődik a két versszak típus is; a ritmust mint sajátos ismétlődést vizsgálva pedig jambusok és anapestusok fordulnak elő a leggyakrabban.

A jelentéstan körébe tartozó ismétlésekkel kapcsolatban az állapítható meg, hogy a rajzolásra, a papírra és a házra vonatkozó elemek térnek vissza.

Ez a két – ismétlődést és a hierarchiát a középpontba helyező – modell úgy egészíti ki egymást, hogy egymásra vetítve őket megjelenik a kompozícióban számottevő reprezentálható viszonyok összessége.

3. Az értelmezési kísérlet során – egyrészt a fogalom átértékeléséből, másrészt a példaként választott szöveg modellezéseinek tanulságaiból adódó – különböző jellegű, de a fogalom körülhatárolása és meghatározása szempontjából egyaránt lényeges kérdések kerültek felszínre:

- lehetséges-e a komplex jelek elemeinek szervezetségéről beszélni anélkül, hogy ezt a lépést az interpretáció részének tekintenénk;
- nem célszerűbb-e organizációmodellekről beszélni, mint organizációtípusokról, ahol az egyes modellek a szöveg szervezetségében szerepet játszó szerveződéstípusokat jelenítik meg;
- ellentétnek tekinthető, hasonló típusú viszony van-e a felállított párok tagjai között;
- lehetséges-e a többi jelösszetevő figyelmen kívül hagyásával pusztán a szöveg vehikulumának organizációjáról beszélni;
- modellként értelmezve szembeállítható-e egymással a manifesztált és a kiegészített változat;
- célszerű-e a nominális és a más típusú, de egyaránt a szöveghez rendelhető valóságdarab egyes elemeire utaló összetevők különválasztása: nem homályosít-e el ez a lépés egyes, az ugyanarra az entitásra vonatkozó elemek közötti viszonyokat (illetve a kiegészített változatot tekintve a modellalkotás alapjának: valóban láthatóvá tesznek-e kiegészítéseink minden ilyen jellegű kapcsolatot);
- lehetséges-e az elemek konfigurációját önmagában modellni vagy akár organizációtípusnak tekinteni;
- vers esetében elemeinek sorrendjét vizsgálva mit tekinthetünk alapegységnek (a verssort vagy a mondategységeket, mondategységeket);
- nem válhat-e félrevezetővé csupán a hierarchikus viszonyokat tekinteni a kompozíciót alkotó jelenségeknek?

Nem e kísérlet során merült fel, azonban az organizáció kérdésével kapcsolatos, továbbra is megoldandó kérdés az, hogy az egyes organizációmódok a komplex jel mely összetevőire milyen módon vonatkoztathatók (vö. PETŐFI: 1997. 69).

3.1. A felszínre kerülő kérdésekre a fogalom feltárásának folyamán részben választ is próbáltam adni: válaszaimat természetesen meghatározza a fogalom újragondolása és átértelmezése, részben pedig a választott szöveg sajátosságai is.

Értelmezésem szerint az „organizációtípus” fogalma alá sorolt jelenségek a szöveg szervezettségéről létrehozott modelleként képzelhetők el. Egyes modellek a bennük felvetett kérdések hasonlósága miatt párokba állíthatók, a párok tagjai közötti viszony azonban mindig eltérő jellegű.

A szöveg manifesztált változata: a vehikulumban verbálisan adott elemek összessége nem az organizáció modellje, hanem a modellalkotás egyik lehetséges alapja, kiindulópontja. Ezzel szembeállítható a kiegészített változat, amelyben az egyes szövegmondatokat és mondategységeket a belőlük, a verbális környezetükből és a világra vonatkozó tudásunkból levezethető elemekre utaló verbális elemekkel egészítjük ki úgy, hogy mindegyik önálló információegységet képezzen. Ez a változat egyrészt a további modellalkotás másik lehetséges kiindulópontja, másrészt viszont egy olyan modell, amely megjeleníti a szöveg vehikulumban verbálisan nem jelenlévő, de az olvasás folyamatában szükségszerűen megjelenő elemeket.

A szöveghez rendelhető valóságdarab egyes elemeire utaló elemeket vizsgálja, s ezért párba állítható a referenciális és a predikatív modell. A referenciális és a predikatív elemek ilyen szétválasztása indokolható, azonban valamilyen módon modellezni kellene a más típusú, de a szöveghez rendelhető valóságdarab entitásaira vonatkozó elemeket is (adverbiumok, adjektivumok), s az azonos valóságalemeire utalás megjelenítéséhez átjárhatóvá kellene tenni ezeket a modelleket.

Az elemek sorrendiségével kapcsolatban a vehikulumban adott konfigurációt önmagában nem tudom modellnek tekinteni; a sorrendre vonatkozó kérdésfelvetést megválaszoló modelleként képzelhető el azonban az adott konfiguráció és a szisztematikusan adott megvalósulási sorrendek egymáshoz való viszonyítása.

A verssor tekinthető ugyan egységnek a poétikai felépítettség szempontjából, azonban mivel az adott versben a sorok sem jelentésbelileg, sem szintaktikailag nem lezártak, az elemek lineáris elrendezhetőségének szempontjából célszerű figyelembe venni a mondategységek és a mondategységek határait is.

A hierarchikus és a hasonlósági/azonossági relációkat egyaránt a kompozíció részének tekintem. A hierarchikus viszonyokat, illetve az ismétlődő elemeket kiemelve létrehozható két modell a kompozíció sajátosságaira kérdez rá: az általuk vizsgált elemek gyakran azonosak, mindkét típusú relációban részt vesznek. E két modell a kompozíció egészét megjelenítve egészíti ki egymást.

Bár az ezek által a modellek által vizsgált, láthatóvá tett jelenségek köre heterogén, még így sem kerül elő, jelenítődik meg minden, a szervezettséggel kapcsolatos kérdés, probléma (az egyik ilyen hiánynak érzem például a kötőszavak által megteremtett viszonyok reprezentálását).

3.2. A szemiotikai textológia mint elméleti keret sajátos jelmodelljének létrehozása révén kezelhetővé tesz számos a befogadásra, az interpretálhatóságra vonatkozó problé-

mát, a jelösszetevők különválasztása révén meg tudja különböztetni az összefüggőség különböző típusait, azonban annak megvilágításához, hogy az organizáció hogyan járulhat hozzá a komplex jel összetettségéhez, komplexitásához; s hogy a szerkesztett szövegek miben különböznek más, ugyancsak jelölő-jelölt struktúrájú zéró összetettségi fokú, úgynevezett egyszerű jelektől, úgy gondolom, hogy az organizáció jelenségének minél tüzetesebb tanulmányozására, megismerésére is szükség van.

Egy-egy ilyen fogalomértelmezési kísérlet véleményem szerint az alaposabb megismerés folyamatában két szempontból is tanulságos lehet: egyrészt mert másképp értékekkel, félreértésekkel járhat együtt, ám éppen ezáltal új nézőpontokat teremthet, új kérdéseket vethet fel; másrészt mivel egy elméleti keret adott szövegen történő érvényesítése mindig felszínre hozhat az előzetes koncepcióban nem megjelenő kérdéseket, s így bármely szövegen történő alkalmazás eredményei beépíthetők az elméleti keretbe, tovább finomítva azt.

Irodalomjegyzék

BENCZE LÓRÁNT:

1996. *Mikor miért kinek hogyan. Stílus és értelmezés a nyelvi kommunikációban.* Corvinus Kiadó.

BÉKÉSI IMRE:

1983. A sorrend szerepe a komponensek beszerkesztésében. In: *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből.* Tankönyvkiadó, Budapest, 15-30.

DEME LÁSZLÓ:

1971. *Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

DIENES DÓRA:

1978. A szerkesztettségi hiányosság és szövegösszefüggésbeli kiegészülése. *Nyelvtudományi Értekezések*, 98. Akadémiai Kiadó, Budapest.

KOCSÁNY PIROSKA:

1996. Szövegnyelvészet és szövegtan. In: SZATHMÁRI ISTVÁN (szerk.): *Hol tart ma a stilisztika?* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 152-64.

KOVÁCS ENRE – SZERDAHELYI ISTVÁN:

szonett. In: *Világirodalmi Lexikon*. 13. Kötet. 651-2.

PETŐFI S. JÁNOS:

1984. Szövegkompozíció makro- és mikroszinten. *Hid*. 856-874.

1985. Szövegszerkezet és jelentés. *Hid*. 1313-1329.

1996. *Az explicittség biztosításának feltételei és lehetőségei természetes nyelvi szövegek interpretálásában.* Budapest.

1997. Egy poliglott szövegnyelvészeti kutatóprogram. Debrecen, *Officina Textologica 1*.

PETŐFI S. JÁNOS – BENKES ZSUZSA:

1992. *Elkallódni megkerülni. Versek kreatív megközelítése szövegtani keretben.* Veszprém.

1996. *Szövegtani kaleidoszkóp 2. A szövegmegformáltság elemző megközelítése.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

PETŐFI S. JÁNOS – BÁCSI JÁNOS – BENKES ZSUZSA – VASS LÁSZLÓ:

1993. *Szövegtan és verselemzés.* Budapest.

PETŐFI S. JÁNOS – BÁCSI JÁNOS – BÉKÉSI IMRE – BENKES ZSUZSA – VASS LÁSZLÓ:

1994. *Szövegtan és prózaelemzés.* Budapest.

PLÉH CSABA:

1991. Hogyan olvasunk a sorok között? *Első Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia*. Nyiregyháza. 843-7.

TOLCSVAI NAGY GÁBOR:

1998. Explicitéség és koreferencia. In: *Officina textologica*. 2. Debrecen, 223-237.

**ON THE CONCEPT OF TYPE OF ORGANIZATION IN THE
SEMIOTIC TEXTOLOGY
– ATTEMPT AT INTERPRETATION ON THE BASIS OF A SONNET –**

ÁGNES DOMONKOSI

The aim of this article is to present phenomena construed by semiotic textology in connection with text-organization – based on the text of a sonnet –, and to draw attention to some problems and questions focusing on the types of organization and their interrelations.